

A SZILÉZIAI AUTONÓMIATÖREKVÉS HÁTTERE ÉS DILEMMÁI*

BARANYAI NÓRA

Bevezetés

A sziléziai vajdaság számára 1920-ban biztosított autonóm státusz visszaszerzéséért küzdő lengyelországi társadalmi szervezet, a Mozgalom Szilézia Autonómiájáért (Ruch Autonomii Śląska) 2008-ban újra napirendre tűzte a különleges helyzetet megszüntető, 1945-ben született rendelet felülvizsgálatát. A tanulmány bemutatja a jelenlegi folyamatok történeti és társadalmi előzményeit, szól az autonómiáért küzdő szervezet tevékenységéről, az autonómia tartalmára és területi kiterjedésére vonatkozó véleményekről, végül számba veszi a különleges státusz biztosításának lehetséges politikai, társadalmi és közigazgatási következményeit.

Felső-Szilézia történeti és közigazgatási háttere

A történelmi Szilézia a Görlitz és Katowice, valamint a Zielona Góra és Opava városok által határolt területen fekszik, s jelenleg három állam, Németország, Lengyelország és Csehország osztozik meg e térségen. A XV. századtól kezdve tesznek különbséget a nyugati, Görlitz és Wrocław között elterülő Alsó-Szilézia, valamint az ettől keletre, a Nysa és Katowice között fekvő Felső-Szilézia között¹, melyeknek történelmi fejlődése is jelentősen eltér egymástól. Az I. világháborút követően a korábban a Német Császárság, az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország által felosztott Szilézia nyugati része Németországhoz került, míg keleti részén Németország, valamint az újonnan létrehozott Lengyelország és Csehszlovákia osztozott. A lengyel állam autonómiát biztosított a területén létrehozott sziléziai vajdaságnak, így az önálló parlamenttel, azaz törvényhozói jogszabványokkal rendelkezett a sziléziai ügyekre vonatkozóan; a hadi-, külügyi, bírósági és az általános politikai ügyek azonban továbbra is a központi hatalom hatáskörébe tartoztak. A II. világháborút követő határeltolások következtében Felső-Szilézia egészét, valamint Alsó-Szilézia egy részét is a lengyel államhoz csatolták, ezzel egyidejűleg azonban az Országos Nemzeti Tanács rendeletileg megszüntette az 1920-ban biztosított autonómiát. A demokratikus centralizmus elvén 1950-ben újjászervezett államigazgatási struktúra a vajdaságok számán is változtatott, s a korábbi 14 vajdaságból 17-et hoztak létre Lengyel-

* Eredeti megjelenés: *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei*, 2009/1. 261–267. o.

országban; ekkor alakult meg Felső-Szilézia területén az opolei és a katowicei vajdaság², amelyek az 1975-ös közigazgatási reform során továbbaprózódtak. A rendszerváltást követő olyan közigazgatási reformra, amely az alapszinten túli államigazgatási beosztást is érintette, csak 1998-ban került sor. A kormány által beterjesztett javaslat a korábbi 49 vajdaság 12 nagyvajdasággá történő átszervezését tartalmazta³, amely együtt járt volna a katowicei, az opolei, a bielsko-bialai és a częstochowai vajdaságok felső-sziléziai vajdaságba való integrálásával is⁴. A tervet azonban ellentétes volt mind az opolei vajdaság, mind a parlamenti ellenzék érdekeivel, így végül az 1999-ben bevezetett reform 16 vajdaságot hozott létre a lengyel állam területén, s Felső-Sziléziában továbbra is két vajdaság – az opolei és a sziléziai – létezik.

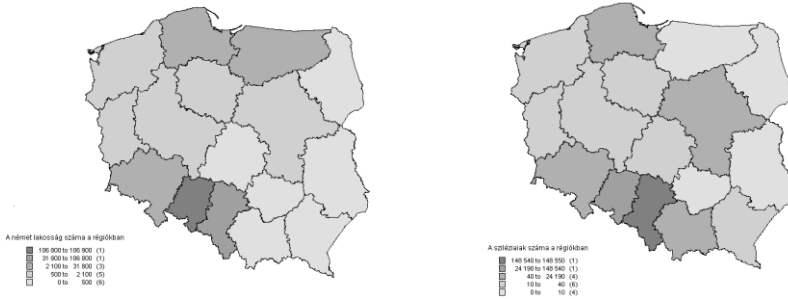
Társadalom és regionális szervezetek Felső-Sziléziában

Lengyelországban csakúgy, mint a többi kelet-közép-európai államban, a második világháborút követő államszocialista időszakban nem tulajdonítottak nagy jelentőséget sem a nemzetiségi hovatartozás megállapításának, sem a nemzetiségek elismerésének, támogatásának, így ebből az időszakból a kisebbségek lélekszámát és arányát illetően csak becsléssel rendelkező adatokkal rendelkezünk. Az 1946-os népszámlálás adatai alapján Lengyelország népessége ebben az évben 23 928 000 fő volt, ebből 2 288 000 fő német, 162 000 fő ukrán, míg 138 000 fő belorusz volt, a zsidók számát pedig több mint 110 ezerre becsülték⁵. A jelenlegi nemzetiségi struktúra azóta – a természetes migráció, valamint az át- és kitelepítések, illetve a nemzetiségi tudat módosulásainak hatására – jelentős változásokon ment keresztül. A legutóbbi, 2002-es népszámlálás során a lengyel társadalom csaknem 97 százaléka (36 983 720 fő) a lengyel többségi társadalomhoz tartozónak vallotta magát, s a fennmaradó 4 százalékból is csak 1,23 százalék (471 500 fő) nevezett meg valamely nemzetiségi közösséget, ahova magát besorolja (a lakosság 2,03 százaléka nem nevezett meg semmilyen nemzetet, nemzetiséget)⁶. A sziléziaiak váltak a legnagyobb nemzetiséggé Lengyelország területén (173 200 fő); ennek érdekessége az, hogy e folyamattal párhuzamosan az önmagukat németként identifikálók száma lényegesen lecsökkent, azaz feltételezhetően – a sziléziai mozgalom felerősödésével egyidejűleg – a két csoport közötti átjárásnak lehetünk tanúi.

A sziléziai regionális szervezetek, kisebbségi mozgalmak bázisául a két felső-sziléziai régió lakossága szolgál; ezen a területen koncentrálódnak az önmagukat sziléziaiaknak vallók 99,8, s a németként megnevezők 90,7 százaléka. A két régió azonban ellentétes képet mutat: az opolei régióban a németek aránya magasabb (69,9%, a vajdaság népességének 10 százaléka), míg a sziléziaiban a sziléziaiaké (85,8%, a vajdaság népességének 3,1 százaléka)⁷. A rendszerváltást követő időszakban azonban még a legtöbben – a korábbi folyamatos kivándorlás mellett, amely több mint 500 000 embert érintett –, 300–400 ezren németnek deklarálták magukat Felső-Sziléziában.

1. ÁBRA

A német és a sziléziai népesség létszáma a lengyel vajdaságokban, 2002 (fő)

Forrás: Główny Urząd Statystyczny, 2002 alapján saját szerkesztés.

A német állam a lengyel állammal kötött megállapodást követően a német nemzetiségűek többsége számára állampolgárságot és útlevelet adott. A folyamat 1993-ban torpant meg, ekkor Németország lényegesen korlátozta az állampolgárság odaítélését, mely Felső-Sziléziában feszültséget keltett a társadalmi csoportok között. A német állampolgársággal rendelkezők kilátásai jelentősen javultak, hiszen egyúttal uniós állampolgárokká is váltak, így biztosított volt számukra a szabad munkavállalás lehetősége; ezzel szemben a lengyel állampolgárok helyzete egyre rosszabbra fordult a Sziléziában hagyományos nehézipar – szénbányászat, kohászat – hanyatlásával, a bányák és gyárak bezárásával, s a nagy méreteket öltő munkanélküliség megjelenésével. A különösen a jelenlegi sziléziai vajdaságot sújtó gazdasági szerkezetátalakítási válság vezetett a sziléziai regionális mozgalom felerősödéséhez. Mindeközben az opolei vajdaságban a nemzedékek közötti küzdelem vált dominánssá, s főként a német regionális szervezetek vezetői rétegéből kiszorult fiatalok váltak a sziléziai szervezetek rekrutációs bázisává⁸.

A két felső-sziléziai vajdaság között jelentős különbségek fedezhetők fel a regionális szervezetek vonatkozásában. Az opolei vajdaságban a rendszerváltás óta jól szervezett és jól finanszírozott német szervezetek működnek, s így az általuk nyújtott lehetőségek jórészt ellehetetlenítik az egyéb, nemzetiségi alapon szerveződő szervezetek létét. A sziléziai vajdaságban ugyanakkor jóval magasabb a német és lengyel államból egyaránt kiábrándult lakosság aránya, így ebben a régióban nagyobb eséllyel szerveződnek a sziléziai mozgalmak, azok a szervezetek, amelyek egyaránt képviselik azokat, akik nem kaptak német állampolgárságot, azokat, akiket nem ismernek el lengyelként a lengyelek, valamint azokat is, akik sem németnek, sem lengyelnek, hanem sziléziaiaknak tartják magukat⁹. A legjelentősebb regionális szervezet, amely felvállalta ezeknek a társadalmi csoportoknak a képviselőtét, a Mozgalom

Szilézia Autonómiájáért (RAS, Ruch Autonomii Śląska) nevű szervezet, amely elsősorban a két világháború közötti autonómia visszaállításáért, az opolei és sziléziai vajdaság egyesítésével létrehozott önálló Felső-sziléziai Régió kialakításáért küzd.

A Mozgalom Szilézia Autonómiájáért (RAS, Ruch Autonomii Śląska)

A Mozgalom Szilézia Autonómiájáért nevű lengyel szervezetet 1990-ben jegyezték be, jelenleg körülbelül hétezer tagja van, akiknek egy része a régió kívül, illetve külföldön él. A szervezet tevékenysége az egész történelmi Szilézia területére kiterjed, azaz magában foglalja a jelenlegi lengyelországi sziléziai, opolei, s részben a dél-sziléziai vajdaságot¹⁰. Az 1991-es választások nyomán felálló Szejmben a szervezet is rendelkezett mandátummal, az ötszázalékos küszöb 1993-as bevezetésével azonban elesetek a parlamenti képvisellettől¹¹. A sziléziaiak érdekeinek alternatív képviseletére kívánták létrehozni a sziléziai nemzet elismerését, a sziléziaiak nemzeti tudatának fejlesztését, valamint a sziléziai nyelv és kultúra kisebbségi iskolákban történő ápolását¹² zászlajára tűző Sziléziai Nemzetiségű Emberek Szövetsége (Związek Ludności Narodowości Śląskiej) nevű szervezetet, amelyet 1995-ben jegyeztettek be a katowicei bíróságon. A fellebbviteli bíróság a bejegyzési végzést azonban megsemmisítette, s ezt a döntést később a Legfelsőbb Bíróság is helybenhagyta. A bejegyzésre váró szervezet ezek után az Emberi Jogok Európai Bizottságához fordult, melynek nyomán az Emberi Jogok Európai Bírósága a lengyel államnak adott igazat, s ezt erősítette meg a sziléziai fellebbezés után az Emberi Jogok Európai Bírósága Nagykamarája is¹³. A bírósági döntésekben, határozatokban – a lengyel Alkotmánybíróság is állást foglalt a kérdésben – elhangzott megállapítások, vagyis az, hogy a sziléziaiak nemzeti kisebbséget nem, de etnikai, illetve regionális csoportot alkotnak, semmilyen visszhangra sem találtak a lengyel törvényhozásban, hiszen a 2005-ben elfogadott kisebbségi törvényben a sziléziaiakat nem említik sem az etnikai kisebbségek, sem a regionális nyelvek között.

A nemzetiségi szervezet bejegyzésének sikertelensége más lehetőségek keresésére indította a RAS-t. A 2002-es népszámlálás során, amelyen hosszú idő után először kérdeztek rá a nemzetiségi és a vallási hovatartozásra, a mozgalom felhívása nyomán több mint 173 ezren vallották magukat sziléziainak, ám létszámukat a népszámlálást végzők – nem bizonyított – adathamisításai, s a válaszadókra gyakorolt nyomása, megfélemlítése miatt 200 ezerre becsülik¹⁴.

A következő, nemzeti szinten is hírértékű lépésre 2008-ig várt a sziléziai szervezet, ekkor petíciót nyújtottak be Donald Tusk miniszterelnöknek abból a célból, hogy azt továbbítsa az Alkotmánybírósághoz. A beadványban azt kérte a RAS, hogy a testület vizsgálja meg az 1945-ös, a régió autonómiáját eltörlő ONT-határozatot, s „gondoskodjon arról, hogy a lengyel alkotmányba bevezessék azt a passzust, amely lehetővé teszi minden regionális közösség számára, függően azok aspirációjától és vágyától az autonóm státusz elnyerését”¹⁵.

Az autonómia biztosításának lehetséges következményei

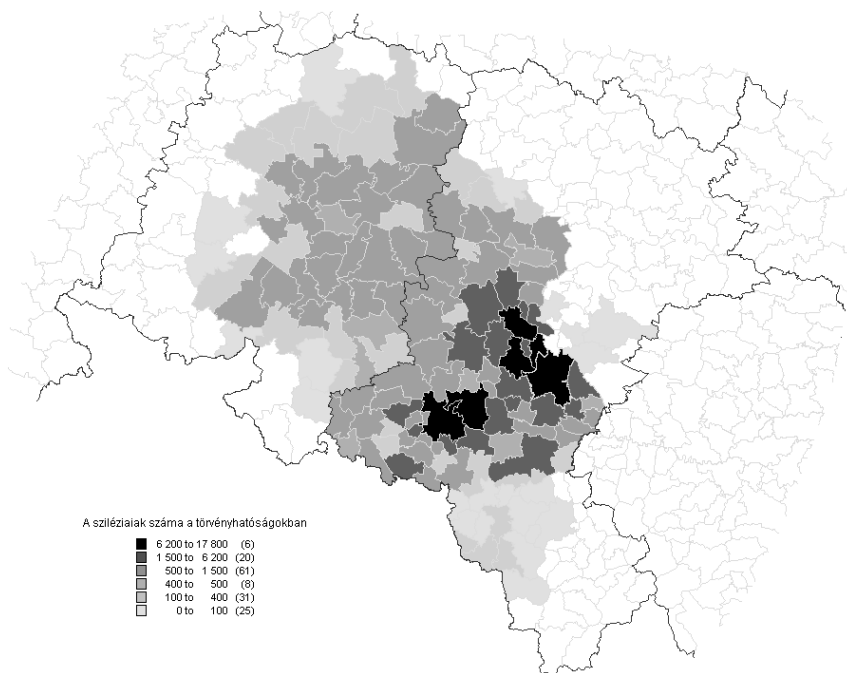
A RAŠ jelenlegi követelései a korábbi autonóm státusz visszaállítására irányulnak, s ennek megfelelően annak tartalmát is az 1920–45 (illetve valódi fennállása alapján 1920–39) közötti időszak decentralizált hatalomgyakorlása alapján képzelik el a mozgalom tagjai, azaz azt kívánják, hogy a helyi ügyekben maguk dönthessenek, s hogy ápolhassák nyelvüket, kultúrájukat, mely utóbbiakra most – mivel nem tartoznak sem a kisebbségek, sem a regionális csoportok közé, s így állami támogatásokhoz sem juthatnak – nincsen lehetőségük. Korántsem ilyen egyértelmű azonban az, hogy a szervezet mely területen valósítaná meg az autonómiát, hiszen a korábbi, különleges státuszt élvező vajdaság ma már más formában, más nemzetiségi összetétellel létezik. Továbbá a RAŠ-on belül is eltérő vélemények vannak a területi kiterjedésre vonatkozóan; egyes elképzelések szerint Felső-Sziléziát történelmi egységként kell kezelni ebben a kérdésben, mások csak a sziléziai vajdaságot tekintenék az autonómia alanyának. Olyan tervek is napvilágot láttak, melyek azokra a területekre is kiterjesztenék a még ki sem vívott autonómiát, ahová időközben sok, önmagát szilézianak megnevező költözött – ilyen terület például Czeszochowa és térsége.

A különböző elképzelések mentén zajló viták azonban nem számítanak hátráltató tényezőnek az autonómia kivívásának folyamatában, hiszen a lengyel állam a legkevésbé sem mutatkozik hajlandónak arra, hogy a kérdést napirendre tűzze. Ennek ellenére érdemes felvázolnunk, hogy milyen lehetséges társadalmi, politikai és közigazgatási következményekkel járna a sziléziai különleges státusz biztosítása.

Az autonómia kérdésének felvetését is elutasítók körében a mozgalom tevékenységével kapcsolatos ellenérvek között az első az, hogy a két világháború közötti, s a jelenlegi Felső-Szilézia lényegében semmiben nem hasonlít egymásra. A különbség a régió gazdasági jelentőségének visszaesése mellett megragadható a népesség összetételében is, hiszen a II. világháborút követő határeltolások következtében a Szovjetunióhoz csatolt keleti országrészből a nyugati határszélre, a Németországtól elvett területekre telepítették át az embereket, ahonnan ezt megelőzően kétmillió német nemzetiségű lakost űztek el.

2. ÁBRA

A sziléziai népesség létszáma Felső-Szilézia törvényhatóságaiban, 2002 (fő)

Forrás: Główny Urząd Statystyczny, 2002 alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: Az alaptérkép a közigazgatási alapszint 2008-as beosztását követi, így a 2002 óta létrehozott, illetve megszüntetett törvényhatóságok nemzetiségi megoszlását az ábra nem tartalmazza.

Az autonómia időszakának viszonylag egységes nemzetiségi szerkezete jelentős változásokon ment keresztül, melyre a természetes folyamatokon túl hatást gyakoroltak a lengyel állam polonizációs kísérletei és az államszocialista nemzetiségi politika (hiánya) is. A népszámlálási adatok alapján a felső-sziléziai népességen belül az önmagukat sziléziaiaknak vallók aránya a három százalékot sem éri el, s a német nemzetiségűekkel együtt is csak mérsékelten haladja meg az öt százalékot. Az opolei vajdaságban ezek az arányok rendre 2,2 és 12,3 százalék, a népesebb sziléziai régióban pedig 3,1 és 3,8 százalék. A sziléziai lakosságnak a társadalmi összetételében elfoglalt pozícióját az is mutatja, hogy a törvényhatósági szinten¹⁶ mért legmagasabb arányuk sem éri el a 22 százalékot¹⁷.

A sziléziaiak aránya, valamint létszáma alapvetően megkérdőjelezi egy esetleges autonómia társadalmi támogatottságát és elfogadottságát, bármilyen kiterjedésű területi egységet is veszünk alapul; akár egész Felső-Sziléziát, akár csak a sziléziai vajdaságot érintené a különleges státusz, mindenképpen olyan területen jönne létre, ahol

a lengyel nemzetiségűek többségben, a sziléziaiak pedig kisebbségben vannak. Emellett a RAŚ érvelése és megnyilvánulásai már jelenleg is ellenérzést keltenek a többségi társadalomban, mert a mozgalom lengyelelленessége, illetve Lengyelország-elленessége néhány kijelentés, nyilatkozat kapcsán igen konkrétan felszínre tör. Az autonómia biztosítása országos és helyi szinten egyaránt a társadalmi feszültségek további éleződéséhez vezetne, s alapot szolgáltatna a lengyel nacionalizmus, valamint a németellenesség¹⁸ megerősödésének, amelynek akár nemzetközi következményei is lehetnek.

A sziléziai autonómia biztosítása más, elismert kisebbségeket és regionális csoportokat, esetleg jelenleg még öntudatra nem ébredt közösségeket is mozgósíthatna, hasonló követelések megfogalmazására ösztönözhetne¹⁹, amelynek társadalmi és politikai következményei beláthatatlanok. Az autonómia további problémát vet fel az állam jelenlegi közigazgatási szerkezetének stabilitását illetően is. A különleges státusz területi kiterjedésétől függően, de a tervezetek megvalósulásának majd' mindegyike – egyedül a jelenlegi sziléziai vajdaság autonómiájának koncepciója számít kivételnek – a fennálló vajdasági rendszer megváltoztatásának szükségességét idézné elő. A lehetséges átalakítás a kormány által 1998-ban javasolt forgatókönyv, vagy az 1975-ös kisvajdaságokat kialakító közigazgatási reformhoz hasonló elgondolás alapján mehetne végbe. A közigazgatási struktúra egyik elemének megváltoztatása azonban – különösen a jelenlegi vajdaságoknál kisebb autonóm Szilézia létrehozásának esetén – aligha lehetséges a többi érintetlenül hagyása mellett, így Lengyelországnak egy újabb, a közigazgatás egészét érintő, roppant költségeket felemésztő feladattal kellene szembenéznie.

Zárszó

A sziléziai autonómtörekvések egyre markánsabb, egyre erőteljesebb kifejeződése a követelések mögött álló mozgalom, a RAŚ támogatottságának növekedésére, szervezeti fejlődésére utal. Az erőfeszítések ellenére azonban kétséges, hogy valaha is elérik céljukat, hiszen a különleges státusz precedensértékű odaítélése megingatná az önmagát nemzetállamként definiáló Lengyelország alapjait is. Az autonóm Szilézia a már fentebb felsorolt kedvezőtlen társadalmi, politikai és közigazgatási következmények miatt olyan instabil képződménnyé válna, amely nem kívánt hatást gyakorolna az ország többi térségére is. A szervezetnek az autonómia helyett indokoltabb lenne olyan célért küzdenie, amellyel az államot a kisebbségpolitika átgondolására kényszerítené²⁰, így a kasubok mellett a sziléziaiak is elnyerhetnék méltó helyüket a regionális nyelvi közösségek között, s a kisebbségi törvény jelenlegi rendelkezései alapján jelentős állami forrásokat fordíthatnának nyelvük és kultúrájuk ápolására.

Jegyzetek

- ¹ Malloy, Tove H. (2005): National Minority 'Regions' in the Enlarged European Union: Mobilizing for Third Level Politics? ECMI Working Paper Vol. 24. European Centre for Minority Studies, Flensburg.
- ² Malloy, Tove H. (2005)
- ³ Wysocka, Elżbieta (1998): Nowa regionalizacja Polski – próba oceny. In Samorząd Terytorialny 1998/12. szám. 3–17. old.
- ⁴ Kamusella, Tomasz (1999): The Dynamics of the Policies of Ethnic Cleansing in Silesia in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Open Society Institute, Budapest.
- ⁵ Grzegorz, Janusz (1994): Nemzetiségi kisebbségek a mai Lengyelországban. In Regio – Kisebbség, politika, társadalom. 5. évf. 1. száma. <http://www.epa.hu/00000/00036/00017/pdf/04.pdf> Letöltés ideje: 2009.01.10.
- ⁶ Kaźmierczak, Łukasz (2003): Trzy procent odmienności. In Przewodnik Katolicki 2003/28. szám. http://www.opoka.org.pl/biblioteka/P/PS/trzy_procento.html?no_header=1&no=1 Letöltés ideje: 2009.01.10.
- ⁷ Główny Urząd Statystyczny (2002): Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 200 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu. Warszawa. http://www.stat.gov.pl/gus/45_4520_PLK_HTML.htm Letöltés ideje: 2009.03.20.
- ⁸ Malloy, Tove H. (2005)
- ⁹ Kamusella, Tomasz (1999)
- ¹⁰ Baranyai Nóra (2008): Szilézia autonómiaja – Autonómiatörekvések napjainkban. In Kultúra és Közösség, 2008/3 szám. 22–29. oldal
- ¹¹ Kamusella, Tomasz (1999)
- ¹² Kamusella, Tomasz (1999)
- ¹³ Halász Iván (2007): Nemzeti és etnikai kisebbségek és a kisebbségi jogi szabályozások Közép-Európában. Kisebbségkutatás 2007/3. szám http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2007_03/cikk_nyomtatasi.php?id=1455 Letöltés ideje: 2008.10.16.
- ¹⁴ Malloy, Tove H. (2005)
- ¹⁵ Ślązacy chcą przywrócenia autonomii. <http://www.rp.pl/artikul/130554.html> Letöltés ideje: 2008.10.16.
- ¹⁶ A törvényhatóság (gmina) Lengyelországban az alapszintű közigazgatási egység, mely több települést foglal magában, kivéve a nagyobb városokat, melyek önmagukban alkotnak egy törvényhatóságot. Ez utóbbiak a városi törvényhatóságok (gmina miejska), a másik típus pedig – attól függően, hogy területén van-e város – vidéki (gmina wiejska) vagy városi-vidéki törvényhatóság (gmina miejsko-wiejska).
- ¹⁷ A sziléziai vajdaság területén fekvő Kobibor törvényhatóság vonatkozó adata.
- ¹⁸ A lengyel társadalom nagy része német nemzetiségűeknek tartja a sziléziaiakat.
- ¹⁹ Egyes források a 2008-as RAŚ-petíciót is a koszovói függetlenség kinyilvánításának következményeként értékelik.
- ²⁰ A lengyel kisebbségi törvényi szabályozás három kategóriát ismer, a nemzeti kisebbségeket, az etnikai kisebbségeket és a regionális nyelvi csoportokét, melyek eltérő jogokkal rendelkeznek.